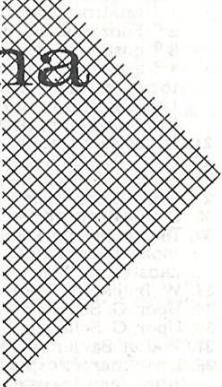

sumnje – od ernsta blocha do waltera benjamina

filip ivernel

»Marx govori o revolucionama kao o lokomotivi svjetske povijesti. Ali, ne stoje li stvari drugačije? Možda su revolucije samo alarm za kojim čovječanstvo poseze iz vlaka kojim putuje.«

Walter Benjamin

Bliska i čudna veza postoji između Ernsta Blocha i Waltera Benjamina. Prijateljstvo ih veže od susreta u Bernu, 1918-e godine. Ponovo će se naći u Berlinu, na Kapriju, u Parizu 1926; bit će to trenutak »istinske simbioze« prema riječima Ernsta Blocha koji međutim nije pošteden »one tjeskobe koja izaziva rovovski način života... i lagane odbojnosti prouzrokovane pretjeranom bliskošću.«⁽¹⁾

Prema tankočudnom iskazu Ernsta Blocha, oni će još jednom, u Berlinu, nakon vremena intenzivnog druženja, doći do »sutona prijateljstva«.⁽²⁾ Posljednji, kratkotrajni, susret datira iz 1935; egzil će ih, u svakom slučaju, nepovratno razdvojiti. Međutim, ipak ne do te mjeru kako će Bloch, bolje od bilo koga drugog, znati izraziti pravi smisao samoubojstva Walter Benjamina, povodom kojeg će se prisjetiti sjajne izreke: »Nad smrću, konačno, nitko više nema nikakvu vlast.«

Walter Benjamin priznaje neosporni značaj djela Ernsta Blocha. Još 1934, u Parizu, Benjamin zamišlja ciklus predavanja o njemačkoj avangardi u kojem bi Ernst Bloch predstavljao esej, Kafka roman, Brecht teatar i Kraus žurnalistikom. Ali, čudno je da Benjamin, koji je posvetio blistave studije Kafki, Brechtu i Krausu, nije ništa ostavio o Ernstu Blochu. Jedna stara kritika »Duha utopije« se spominje u njegovoj prepisci, ali izgleda da je ona zauvijek izgubljena. Nitko ne zna niti da li je ona bila zaista i završena. Uz to, Walter Benjamin koji je izabran citat za svoje omiljeno oružje (»Citati su u mom poslu kao drumski razbojnici koji se iznenada pomaljaju da bi dangubama oteli uvjerenje da postoje samo u pričama.«⁽³⁾) Koliko je meni poznato, Benjami uopće ne citira Ernsta Blocha osim u »Teološko-političkom fragmentu« u kojem mu priznaje zaslugu što je »snažno negirao političko značenje teokracije«⁽⁴⁾. Naprotiv, o Blochu je često riječ u Benjaminovoj prepisci koja ne sadržava niti jedno njegov pismo. »Duh utopije« će izazvati kod Benjamina samo prigušene reakcije: »Već tjedan dana intenzivno čitam knjigu Ernsta Blocha i možda ču javno otkriti ono što je hvale vrijedno, iz ljubavi prema njemu (čovjeku, ne knjizi). Na žalost, ne vidim zašto bi morao samo povladavati djelu, daleko od toga, reći ču da me katkada ne strpljenje obuzima čitajući ga. Vjerojatno je i sam autor prevladao djelo!«⁽⁵⁾ U jednom drugom pismu, Walter Benjamin ukazuje na »velike slabosti« »Duha utopije« ističući da se radi o jednoj »autentično suvremenoj knjizi«⁽⁶⁾ s kojom se i sam može mjeriti jer autor preuzima u njoj svu i potpunu odgovornost na sebe, ne tražeći garancije izvana. Početkom 1920-e godine Walter Benjamin radi na recenziji »Duha utopije« koja bi moralna kulminirati u »suočavanju sa subjektom ekspresionizma«⁽⁷⁾.

»Izobilje« i »neusiljenost« kojima obiluje djelo, pozivaju na oprez. Knjiga potvrđuje neka od njegovih vlastitih uvjerenja ali se nikako ne slaže s idejom, dijametalno suprotnom, koju bi on sam imao o filozofiji. »Njen sadržaj je katkad pomiješan s Blochovom potrebom za ekspresivnošću.« Ako je »Thomas Münzer prošao nezapaženo kod Benjamina (šutnja nije potvrda neslaganja) on će obnoviti svoje kritike 1935 godine kada se pojavljuje »Naslijede našeg vremena«, brillantna zbirka u kojoj se Ernst Bloch suprostavlja njemačkoj krizi, u principu zbog toga što: »Velika zamjerku koju dajem ovoj knjizi (a ne autoru) sastoji se u tome što ona nikako ne odgovara okolnostima u kojima se pojavljuje: ona izlazi na scenu jednako prevazidena kao i velikaš koji dolazi u obilazak kraju poharanom potresom i nema ništa pametnije da učini nego da pošalje svoje sluge da prostru orientalni tepih koji nosi u svojoj prtljazi, tepih koji su vec lagano nagrizili moljci, da otvoru svoj kovčeg od zlata i srebra, djelomično već izgubljenog sjaja dok je on sam odjeven u halje od damasta i brokata koje su odavno izašle iz mode. Naravno, Bloch je voden najboljim namjerom i ima grandiozne poglede. Ali, pretačući ih u misli on ih ne uspijeva realizirati. Pretjerane ambicije ga u tome sprečavaju. U takvoj situaciji, u zemljibijede, velikašu ne preostaje ništa drugo nego da dijeli svoje perzijske tepihe umjesto čebadi, da kroji ogrtice od svojih brokata i da topi svoje luksuzno posude.«⁽⁸⁾

Posljednja aluzija, iz decembra 1939, koliko god bila zagonetna, potvrđuje na svoj način stav iz 1935, aluziju nešto manje opreznju jer više ne pravi razliku između čovjeka i njegovog djela koju je Walter Benjamin do sada poštovao. Sudeći prema onom što se govori o njemu, čini mi se da je on (Bloch) u ovom trenutku, pomalo izgubljen ne samo na ovom svijetu već i u svjetskoj historiji.⁽⁹⁾

Da li ove indikacije, prenesenog značenja ali veoma učestale, dozvoljavaju da se utvrdi Benjaminov stav prema Blochu? Otkrit ćemo izvestan broj važnih tragova koji ocrtavaju slijedeću putanju: 1) Bloch

ima zaslugu za autentičnu suvremenost koju Benjamin identificira s ispunjavanjem lične odgovornosti 2) ali, ta odgovornost je upropastištena potrebom za ekspresivnošću, opaska koja bi se mogla nazvati plitkom da se ne razvija u neku vrstu opreza spram ekspresionizmu koji je obolio izvjesne Blochove koncepte (susret sa samim sobom, čovjekov lik itd.) 3) orientalno bogatstvo ove filozofije izgleda deplasirano, neprilično prije nego pogrešno, neumjesno prije nego što bi bilo bez ikakvog učinka jer vodi u konačnu izgubljenost (stranost) 4) Konačno, Blochova suvremenost, čak i njegova odgovornost, pate od neaktualnosti i od nekritičnosti.

Ukoliko se sada, upotrebljavajući ponovno povećalo kojim se služi detektiv tražeći tragove, vratimo jedinom tekstu koji je Ernst Bloch posvetio Walteru Benjaminu za njegova života, u njemu ćemo naći, pod velom počasti, sistematsko odbijanje potpunog pristanka uz Benjamina-ve ideje. Radi se o poglavljiju iz »Naslijeda ovog vremena« koji ima za predmet »Jednosmernu ulicu«. Angažirajući se u »Jednosmernoj ulici« 1928 godine, u vremenu u kojem se profilira oštra kriza, Benjamin prekida s filozofske tradicijom iz »Affinités électives« (Bliska srodstva) i »Barokne tragedije« i izbacuje filozofiju na asfalt, izlažući je agresivnosti robe. Ukoliko ne želimo da se ona ne raspadne, potrebno je da politički eksplodira. Ernst Bloch vidi u njoj isti tip mišljenja koji postoji u nadrealizmu. »Njen Ja nam je vrlo blizak, ali, zapravo govoreći, mijenjači se, on postaje višestruk. Isto tako, svaka rečenica započinje iznova, stvarajući bez prestanka nova značenja. Pisane se služi vrlo modernim sredstvima, s nekom zakašnjelom gracioznošću da bi došlo do marginalnih i već odavno zaboravljenih sadržaja. Ono zadobiva formu ulice u kojoj se redaju nizovi kuća i dućana...« Ernst Bloch je sretan zbog nestanka do sada realiziranih velikih formi i shodno s tim, počinku koji je dat buržoatskoj apstrakciji, racionalizmu a priori i zatvorenom računu. »Varijetet« se pokazuje kao jedna od najotvorenijih formi, namjerno ili ne, najiskrenijih u ovom trenutku, kao otisak praznine moderniteti, krize u kojoj više ništa ne dozvoljava da bude definirano bez laži u kojoj još samo postoji susret i spajanje izdvojenih elemenata. Ali, u isto vrijeme, Ernst Bloch je zabrinut zbog rizika mravljenja, anarhije značenja, bubrenja nepredviđenog koje više nema ni centra ni smjera. On sumnjiči Benjaminov stav okamenjenog / okamenjivanjućeg zbog toga što zaustavlja tok evolucije, kristalizira ono što je izolirano, posebno potvrđeno dvostrukim gubljenjem »konkretnе intencije« i »materijalističke tendencije«. Ipak, Ernst Bloch spašava ono bitno djela ali premeštavajući mu centar, uvođeći ga u »javni proces«, uvođeći novo norme dialektičkog eksperimenta protiv prijetnje razdvajanja, odcepљenja, apsolutne privatizacije i privatnog apsolutizma. »Nadrealistička filozofija je model u umjetnosti poliranja i afirmacije fragmenata, ali oni kao takvi, osaju samo mnogobrojni i bez međusobne veze. Ona postaje konstitutivna kada proces montaže sudjeluje u stvaranju stvarnih ulica, na taj način što fragment, a ne intencija, umire u kontaktu sa stvarnošću. Cak i jednosmjerne ulice vode nekom cilju.«

Ova posljednja rečenica koja očito nastoji okrenuti Benjaminov naslov protiv njegovog autora ukazuje zapravo na nesporazum sadržan u njemu. Jer, ako pojma jednosmernosti još nešto znači radi se o tome da on vodi na neko određeno mjesto čak i ako se tamo ne želi naći. Benjaminova ulica predstavlja zamjenu za labirint spomenut u »Central Parc-u«⁽¹⁰⁾. »Labirint je put koji odgovara onom tko brzo i lako dolazi do cilja. Ime tog cilja je tržiste.« I nastavlja: »Labirint je zavičaj neodlučnosti. Putanja onog tko sumnja da će doći do cilja lako će ispisati labirint. Tako se ponaša instinkt u situacijama koje prethode njegovom zadovoljenju. Isto tako se ponaša čovječanstvo (klasa) ne želeći znati kamo će biti odvuci.« Jednosmernost kao zamjena za labirint, zamjena koja takoder znači i svoju suprotnost. A ekscentrizmi na koje se tuži Bloch u Benjaminovoj ulici imaju u stvari ulogu da ubrzaju, intenzifiraju: komunistička politika, revolucija, čekajući svoj čas na kraju puta napajaju se potisnutim elanom tjeskobe/želje.

U jednom drugom tekstu iz 1949-e »Marksistička propedeutika i o novoj studiji«⁽¹¹⁾ Ernst Bloch, koji se sprema da dobije katedru na Lajpciškom Univerzitetu, poziva se opširno na Benjamina i njegov metodološki doprinos: na njegov isprekidan, mikrološki, na izvjestan način monadički postupak: »upravo u tom smislu propovjeda se srednjevjekovna forma rasprave: za razliku od umjetnih arkada koje se redaju u jednom isključivo retoričkom nizu ali isto tako, za razliku od srednjevjekovnog tereta suvremenog sistema.« Taj postupak ostavlja mjesta za ono drugo, za sporedno, čak i za slučaj. Odатle mozaična kompozicija postignuta suksesivnim postupcima kombiniranja mikro materijala, i mikro analize, nasuprot zračnim perspektivama, deduktivnim prelijetanjima u kojima se gubi ono posebno i zajedno s njim iskustvo. Jedan novi scientificitet, koji tu nalazi ishodište, postaje moguć, perspektiva karakteristična za pješaku, često ne previše uvišena koja nije ništa drugo nego perspektiva filozofskog detektiva.« Ali, Bloch s mesta ublažuje ovu pohvalu »Benjaminove mikrologije« uz pomoć nepobitnih dokaza koji dotiču banalnost, budući postoji rizik da se upadne u nesuvišlost jer mikrolog mora znati ono što traži i gdje ide itd. Preostaje, konačno, da mikrološki i sistematski talent pristanu dobrovoljno na suradnju, a o tome se bolje može doznati iz Hegelove »Fenomenologije«.⁽¹²⁾

Spomenuto je Hegelovo ime. Zapravo, Ernst Bloch teško da se može pozvati na Benjaminu a da ne spomenu, na ovaj ili onaj način, imperative Heglove dialektike. U kritici »Jednosmjerne ulice, »konkretna intencija« i »materijalistička tendencija« izlaze na scenu kao maskirani subjekt i objekt. A birokratski mehanizam osudjući kao skretanje sve što izlazi iz polja njihovog harmoničnog jedinstva, klasične ravnoteže, bđije spremno da proradi. U pohvali Benjaminove metode, Fenomenologija duha je ono što daje pravu mjeru sintezi koju treba poštovati.

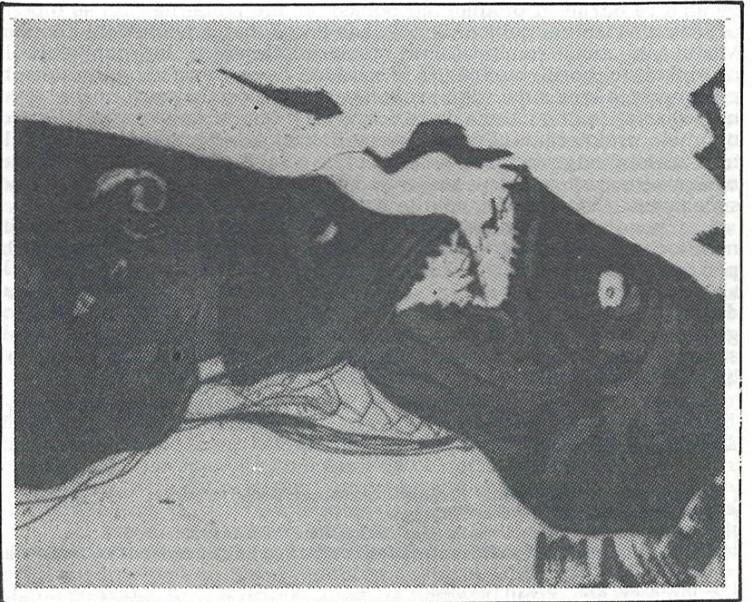
Drugim riječima, možemo primjetiti s čudenjem, uzimajući sve u obzir, da Bloch i Benjamin upućuju jedan drugom, više ili manje diskretno, iste primjedbe. Da u grubo rezimiramo: Bloch smatra da je Benjamin ekscentričan u trenutku kad Benjamin nalazi da je Bloch deplasiran. A to je karakteristično za nerazdvojne parove koji se optužuju zbori istih manjakostiju. Odlatle proizlazi potreba da se definira zajedničko polje iz kojeg njihova prepirkva postaje moguća.

Postoji i treći važan tekst Ernsta Blocha o njegovom prijatelju. Radi se o prilogu koji se može naći u kratkom svesku »O Walteru Benjaminu«.⁽¹³⁾ Bloch dopušta da se naslutiti srodstvo između ekscentrične mikrologije i centralnog pojma Jetztzeit, aktualnosti, oko kojeg se organiziraju slavne »Teze o filozofiji povijesti« koje je Benjamin napisao 1939/40, neposredno pred svoju smrt. Jetztzeit je uveden gestom historičara koji prekida kontinuum historije da bi joj postao gospodar. Nove veze s prošlošću izbijaju na svjetlo dana, dolaze na dnevni red. Ovako definirano vrijeme nema više nikakve veze s fizičkim, linearnim, niti s psihološki doživljenim vremenom. Ono se definira kao »koncentrično vrijeme« i organizirano je oko sadašnjeg vremena. Razlaganje povijesnog kontinuma označava isto vrijeme i otvaranje, transformaciju, pojavljivanje perspektive, novih, mnogobrojnih mogućnosti (više niti filozofsko) Ja ni stvari ne ostaju slične sami sebi iznad kojih, kazat će Bloch, počinje stvaranje »daleke zvijezde« koja zasluguje upitnost. »Naša najdublja veza na tom nivou, osim začudnosti pred detaljem u kojem sam puno naučio od Benjamina, pretpostavlja obskurnost. U stvari, aktualnost, onakva kakva se oslobada iz historijskog kontinuma odgovara prevazilaženju granica.«

Osjećaj za detalj, neviđeno, ono po strani, ono što nezamjetno prolazi, veže se s radom na decentriranju, na preokretu kojima se služi materijalistički, ili čak revolucionarni historičar. Benjamin, nastaviti će Ernst Bloch, ruje ispod stvari, on ih lomi, presjeca sa stražnje strane, ili točnije, dijagonalno tako da se ono izobilje pojavljuje kao čudnovato. Centar se postavlja, osvaja, polazi od periferije, od ekscentrizama. Detalj je za prostor ono što je Jetztzeit za vrijeme, instanca s kojom počinje funkcionalizati otpor hegemoniji centra, hegemoniji prošlosti.

H.H. Holz⁽¹⁴⁾ ima potpuno pravo kad ističe usku vezu između kategorije anticipacije, drage Blochu, i kategorije Jetztzeit. Stovise, zanimljivo je uočiti da se jedna materijalistička filozofija povijesti ne može odrediti ni jedne ni druge. Anticipacija i Jetztzeit se ukrštaju u zajedničkoj strukturi uredenoj u nadi mesijanskog ostvarenja. Ono nema nikakve veze s restauracijom jednog rajskega stanja nevremenskih karakteristika.

Ono je, u krajnjoj liniji, samo početak, prekid repetitivnih ograničavanja. Povijest se ne ostvaruje u trenutku kad se završava nego u trenutku kad iznenada izroni iz dijalektičkog vrtloga. U isto vrijeme, rasplinjava se suvremena fantazmogorija, halucinacija stvorena vladaviniom robe, neograničenim povećanjem i proizvodnjom robnih odnosa. U isto vrijeme ljudska želja i rad ponovo prisvajaju moć koju su prepustili ekonomiji kapitala. »Porijeklo« kod Benjamina i »Geneza« (Mi iz geneze) kod Blocha upućuju na put koji ide od koncepta ka avanturi praxeis.

Svi Benjaminovi tekstovi posvećeni »mračnom sada« (Dunkles Jetzt), »aktualnosti«, »sadašnjosti« srođni su sa samom biti Benjaminove misli, s onim što će Maurice de Gandillac (Moris d'Gandijak) nazvati Benjaminov instantizam, konstantna trenutačnost, ako se tako može reći, uzdignute u metodu, strogu metodu. Ona ne usmjerava samo »Teze o filozofiji povijesti« iz 1939/40 već i »Studentski život« iz 1914/15 čiji prvi redovi zvuče kao manifest: »Otvorena prema beskonačnosti vremena, izvjesna koncepcija povijesti označava samo ritam, brzi ili sporiji kojim se ljudi i epohe kreću na putu napretka. Odatle neskladno, neprecizno, labavo obilježje zahtjeva upućenog sadašnjosti. Nasuprot tome, sada kao i što su to oduvijek činili utopijski mislioci u svojim utopijskim slikama mi ćemo misliti povijest u svjetlu jedne određene situacije koja je rezimirala fokusnu točku. Elementi krajnje situacije se ne javljaju kao neodređena tendencija napretka već u svojstvu djela i ideja izloženih velikoj opasnosti, krajnje ozloglašeni i izrugani oni se duboko ugraduju u sadašnjost. Povijesni zadatci se sastoji u tome da se da apsolutna forma tom neprekidnom usavršavanju, da ga se učini vidljivim i da ono dobije dominantnu ulogu u sadašnjosti.« (15)

Niti Blochova konkretna utopija ne može se odreći jednog koherentnog, preciznog, strogog zahtjeva upućenog sadašnjosti. Ako postoji jedna Blochova studija koja ne izaziva rezerve kod Benjamina onda je to komentar »Povijesti i klasnoj svijestiji« koji se pojavio 1924. Iz pisma Scholemu od 13.-og juna 1924. doznajemo: »Čini mi se da je ova recenzija

najbolje što je napisao nakon dugo vremena jer radi se o vrlo značajnoj knjizi, posebno značajnoj za mene.« Bloch otkriva da povratak Hegelov otvara kod Lukača put ka »jednoj logici aktualnosti, jednoj dijalektici totaliteta stalno prisutnoj i prolaznoj.« Povijesni zadatci se sastoje u tome da se »uhvatit Jetzt, taj nunc u kojem smo da bi substituirali jedan čisto mehanički pad dijalektičkim obrotom, uredenom prema subjektu, prema socijalizmu.« Možemo također pročitati: »Aktuelnost i utopija ne protivjuće jedna drugoj, ali Jetzt je konačno jedina tema utopije ukoliko se ona razumije kao permanentna težnja da se odbace maske, ideologije, mitovi o bludnjama, kao predosjećaj tendencije koja niče iz Jetzt-a predosjećaj autentičnosti, izjednačavanje s procesom koji on krije u sebi.«

Taj Jetzt u kojem blizina sa sobom ide zajedno s blizinom sa svijetom u jednom procesu aktivne meditacije Ernst Bloch označava kao granični koncept utopije, kao njen utopissimum, trenutak njene konkretizacije. »Sušinski sadržaj nade nije nade već, u granicama u kojim on ne dozvoljava da nade bude uništena, tu-bitak, sadašnjost bez pomaka.« (17) Čini mi se kao da ova misao nalazi odjeka u riječima Benjamina u »Jednosmjernoj ulici«: »Firenca, Baptisterij. Iznad portala, Spes, Andree Pisana. Sjedi i diže ruke bespomoćno prema voću koje ostaje nedostizno. Međutim, ona ima krila. Ništa stvarnije od toga.« Sadašnjost blizine, blizina sadašnjosti konstituiraju oštricu teorijskog trenutka, oštricu praktičkog trenutka i oštricu njihove dijalektike. Da bi legitimirao ovu logičku i političku potrebu za trenutčnost, potrebu za mogućim koje predstavlja slobodu, ukratko, Bloch ne okljuje nategnuti filozofski luk od Platona do Marx-a. »Niti jedna struja se ne može misliti... bez Jetzt-a u samom srcu njene temporalnosti a koji sam nije temporalan, čudna stvar, prema Platonovim riječima, iz koje izvire vrijeme (a ne samo njen pojam) realnog kretanja i u kojemu se samo kretanje ujedinjuje s uznenimiravajućom imobilnošću (18).« U istom registru, točnije, u Benjaminovom registru, slika zvijezdanog trenutka, »raskrsča razgranati meditacija između prošlosti i budućnosti... Iznenadna svjetlost, ne ona horizontalno historijska već svjetlost koja vertikalno pada, odjednom pogoda neposrednost tako da nam se čini gotovo posredovana, ne gubeći ništa od svoje neposrednosti ili od svoje izuzetno napućene blizine. I tražeći načina da ilustrira ovo aktualiziranje stvarnosti, Bloch se odmah okreće daleko od zvijezda, prema Marxu i Engelsu. »Najgrandioziji primjer translucidne aktualizacije je dan kroz analizu situacija u kojima su se nalazili Marx i Engels, imajući na pameti »Osmačest brimera. I Lenjin je čitavog svog života hvatao sadašnjost s jednog historijskog gledišta, sve do u detalj promišljenog Carpe diem koji se zove Velika socijalistička oktobarska revolucija. Sve ovo već pretpostavlja, iskreno govoreći, jedno potpuno nekontemplativno ponašanje, jedno razumijevanje-predočavanje trenutnih snaga koje pokreću same dogadaje. Ovo je neostvarljivo u klasnom društvu koje je, omadjano proizvodnjom, zaboravilo stvarni proizvodni element; ali konačno je izabran dobar početak koji vodi prema aktivnoj aktualnosti popraćenoj analizom stanja. (19)

Nizanje citata pokazuje kako se Ernst Bloch znao igrati, od mistike do takte, sa svim metamorfozama »sada«, Jetzt-a. Na kraju puta koji počinje s Platonom, konkretna utopija se nastanjuje na terenu načnog socijalizma koji radikalizira svojom strašću za mogućim. U stvari, razlika između utopiskog i naučnog socijalizma nije za Blocha razlika između utopije i nauke već između abstraktne i konkretne utopije. Marx je govorio da ne treba iskorijeniti utopiju-već dapače, da je treba dinamizirati, učiniti operativnom uključivši njene poticaje u realne putotine kapitalizma. Ili kako to objašnjava Laennec Hurbon (Laenek Ibon): »Ono što se zamjera socijalistima utopistima nije njihov goščazam... Njima nadasve nedostaje osjećaj za kontradikcijama inherenitnim sistemom, latentne subjektivne i objektivne tendencije sadržane u srcu sistema, neophodne da bi se izazvalo stvarni preokret u svim područjima života. (20) Bloch je pravi sakupljač kontradikcija. On ih iskorijenjava posvuda gdje uhvate korijenje, u jednom socijalnom prostoru u kojem odsutnost jednakosti umnožava obećanje preobražaja. Svaka nova kontradikcija, simultana ili nesimultana, nudi taktičaru priliku za novu intervenciju, za novu analizu situacije na koju će se naći odgovor u jednom novom militantnom angažmanu. »Poliritmička i polifona« koncepcija progrusa za koju se Bloch zalaže održava upravo to stavljanje u pokret najrazličitijih kontradikcija. Ona dozvoljava da se stane u isti red uz radničku klasu, seljaštvo i službenike čije aspiracije često iskrivljene represivnom nostalgijom, mogu doprinijeti hodu naprijed, uspravljanju čovječanstva. Ona također dozvoljava da se stave jedno uz drugo, da se izmeđuju, da se mudro sastave egzistencijalno iskustvo i klasna borba kako bi jedno drugim ojačali. Utopijska sadašnjost u kojoj se kristalizira sklad volje s krajnjim ciljem, anticipirani sumnum bonum, je dakle savršeno polimorf. Bloch mu ne ograničava moguće oblike: revolucionarni rad, realiziranje proletarijata kao ukidanje filozofije i ukidanje proletarijata kao realizacija filozofije, artikulacija jednog »za sebe« u najavljujućem bljesku umjetnosti, artikulacija središnjeg pitanja, pitanja koje je nemoguće postaviti, preneraženost negativne začudnosti isto kao i žuborenja pozitivne začudnosti itd. ... Sve to postoji u utopijskoj sadašnjosti u smislu ukidanja razdaljine između subjekta i objekta kao i istovremenoj ukidanju same utopijske razdaljine. Magnetska igla intencije počinje se naklinjati jer pol je blizu. (21)«

I više ničega nema što ne bi ukazivalo na cijelinu. Posebno i nadasve, u slijedu ove logike, mistički trenutak ne prestaje ukazivati na taktički trenutak, koji su ujednjeni jedan s drugim i jedan u drugom kao teorija s praksom. Trenutak trenutka, u stvari, ono što povezuje dva ekstremiteta između kojih Bloch smješta svoji utopijski pohod nije ništa drugo do točke u kojoj se teorija ukršta s praksom. Ona je središte, srce nade. Bloch voli citirati Engelsove riječi koje ne to jasno ukazuju: »The proof of the pudding is the eating.« No, preostaje da se verbalna oznaka ne pomiješa sa stvarnim ovladavanjem nad stvarima o kojima se govori. Bloch je uvijek lirski raspoložen kad se radi o tome da se podsjeti, zazove, pozove na utopijsku sadašnjost. Ali, on je naprosto zbnjen čim se izade iz sfere efekata govora i kad se mora nešto uraditi rukom. Tako se Blochov lirizam pretvara u kaustiku i to takvu kaustiku koja skreće prema normativnom pozitivizmu. Odatle proizlazi i arsenal mogućnosti

kojima Bloch daje različite forme: formalno moguće, vjerojatno moguće i objektivno moguće. I kad, štoviše, traži za svoj račun, koncept stvarno-objektivno-mogućeg koji prevladava u isto vrijeme, opasnosti subjektivizma i objektivizma, ne može mu se ništa zamjeriti, jer kako je moguće zamjeriti krugu što je okrugao? Ali, u čemu je prednost neosporive vrtnje u krug stvarno-objektivno-mogućeg? Sve je sadržano unutra, ali koji dio cjeline odgovara trenutku? »U vremenima nemoćnih doktrina, piše Brecht, svaki element odgovara drugom ali koji odgovara trenutku. Sve je tu ali sve je preveć.«²²⁾

Da li se radi o snazi ili skrivenoj slabosti Blochovog govora, govora o utopiskoj praksi, kad prelazi bez značajnih izmjena i preobražaja kroz tu olujnu zonu koja se zove Njemačka ovog stoljeća? Slojevi ovog govora se pretaču jedan u drugi kroz historijske prostore koji su po svoj prilici negdje daleko, prostori koji razdvajaju velike krize. Blochu se često dogada da u svojim zbirkama mješa eseje i fragmente različito datirane. Oni lako prelaze granice koje ih odvajaju kao da im Bloch daje pravo na neku vrstu prirodne i imantentne posvudašnjosti i višezačnosti. Nije li to zbog toga što se Bloch zatvara u neku vrstu sistematske nade koja, na svoj način proizvodi nedostatnosti, ili prije, hegelijansku dostatnost koja je inače kritizirana a da se nije ni pipnulo u nju? Nije li to ono što objašnjava Benjaminove sumnje prema Bloch, optužbu za deplasirano izobilje, dok, suprotno tome, sumnje Ernsta Blocha prema Walteru Benjaminu, optužbe za ekscentrizam, otkrivaju stajalište s kojeg i sam govor? Da li ih razdvaja isti pojam stvarnosti koji ih i ujedinjuje?

III

Cak i sam pojam utopije je brzo nestao iz djela Waltera Benjamina nakon što se nevino pojavio u djelu »Studentski život« i usprkos interesu koji se javlja, puno kasnije, za Fourier-a (Furije), na primer. Što se tiče pojma nade, on se rijetko pojavljuje, osim, istinu govoriti, u paru s pojmom nasilje, na posljednjim stranicama rasprave »Bliska srodstva« ali pod jednim diskretnim, pročišćenim svjetlom koje daje nasilju njegovu socijalnu istinitost: »Samo očajnicima je dana nada.« U »Jednosmjernej ulici« bilješka o firentinskom Baptisteriju čini se kao da se poziva, u svojoj dvosmislenosti, na aforizam koji joj prethodi: »Samo čovjek zna onog tko ga voli bez nade.«

Da li je odmah dopušteno tumačiti ovu izjavu kao znak kategoričke opozicije Blochovo Docta spes, opoziciju ne onoj spontano učenoj nadi već nadi bez koje nema ni spoznajnog procesa. Niti, u isto vrijeme, odgovareajuće djelatnosti koja je u stanju da ima težinu. Još jednom, u studiji posvećenoj »Povijesti i klasnoj svijesti«, (ali inače i na mnogim drugim mjestima) Ernst Bloch piše: »Samo onaj tko je pozvan i odlučan da izgradi budućnost može vidjeti konkretnu istinu sadašnjosti: istina više ne znači odnositi se prema svijetu objekata kao prema nekom stranom svijetu. I ono novo sadržano u tendenciji na putu svog ostvarenja (uz našu svjesnu pomoć), odnos sa sobom socijalnog subjekta dijalektički investiranog u njoj, inventar zadatka koji se postavlja u odredenom trenutku, eto, to je istina tog trenutka. Dakle, ta utopijska sadašnjost se usmjeruje prvenstveno prema budućnosti koju joj nada, militantni optimizam, predlažu i nameću. Ona se odgonetava i organizira u kretanju, procesualnosti, »transcedentalnom bez transcedencije« u smjeru jednog što ima-da-se-dogodi.

Jetztzeit, iz »Teza o filozofiji povijesti« se pojavljuje, naprotiv, u sukobu s prošlosti i u jednoj totalnoj odsutnosti ljubavi prema budućnosti. Do tog stupnja da su se neki, i to ne bilo tko, mogli u njemu prevariti. Kracauer će, na primjer, vidjeti kod Waltera Benjamina isključivo jednu meditaciju udaljenu od živućeg svijeta u cilju osiguranja fragmentarnog spaša prošlosti. Cak i sam Bloch tapka u mraku kad se radi o ovom problemu jer, u već citiranoj počasti koju odaje Walteru Benjaminu, definira suštinski Jetztzeit kao trenutak u kojem se daleka prošlost aktualizira: »Kontinuum je eksplodirao i iznenada se pred našim očima pojavljuje citat. S njim je povezana i Benjamin nalazi zadovoljstvo u tome da naglasi njegove efekte, jedna baštovanska umjetnost, potraga za varijacijama u smislu da se nikad ne napravi isti buket ili servira isto jelo.«²³⁾ Cini se da ni Kraucer ni Bloch ne vide dijalektiku koja je na djelu u ovoj ponovnoj upotrebi prošlosti. Jer, prošlost se kod Benjamina aktualizira samo u toj mjeri u kojoj se simultano prekida tok sadašnjosti. Kontinuum eksplodira ovdje i sada i nigdje drugdje osim ako se to ne dogodi kao njegova posljedica. Mi smo antipodi baštovanog epi-kureizma osim ukliko ne konstatiramo da se krajnosti dodiruju ali u suprotnosti sa sferom onog Baudelairea (Bodlera) koja dobiva odlučujuće mjesto u posljednjim Benjeminovim godinama: »Spleen se provlači kroz stoljeća između trenutne sadašnjosti i sadašnjosti koju smo upravo proživjeli. Upravo on stvara neumorno ono što ima antikvitet vrijednost.«²⁴⁾ Ili takoder: »Volja da se prekine tok svijeta je najdublja Bodlerova volja. Ješuina volja. Ali ne i jednako proročanska, jer on nije mislio preći samo pola puta. Iz te volje izvire njegova žestina, nestrpljenje i srđba, iz nje takoder izviru uvijek novi pokušaji da se udari u samo srce svijeta ili da ga se uspava pjevajući.«²⁵⁾

Volja za prekidom (kontinuitetom) je povezana kod Waltera Benjamina sa žestokom kritikom tipično socijal-demokratske vjere u progres: »progres čovječanstva samog, a ne samo njegovih tehnika i znanja, bezogranični progres koji odgovara bezograničnom perfekcioniranju čovječanstva, neodoljivi progres koji automatski ispisuje jednu liniju ili spiralu.« (...) »Ništa nije tako korumpiralo njemačku radničku klasu kao mišljenje prema kojem ona plove s pogodnom strujom.« nasuprot tome, Bodler nam daje promjer jedne žestoke mržnje u tu vjeru koju progoni kao herezu a ne kao banalnu grešku.

Odatle proizlazi izuzetno jak Benjaminov stav: zasnovati ideju progresa na ideji katastrofe. To je takoder i izvor prevlasti Spleena u pejsažu njegovih djela, prava replika na princip nade. »Spleen je osjećaj koji odgovara jednoj permanentnoj katastrofi.« A Benjamin je veliki maestro gorčine u trenutku pojave triumfirajućeg fašizma. Ali, Walter Benjamin ne prihvata taj Spleen kao osjećaj ili nešto njemu slično. On ga postavlja kao metodu i istovremeno proizvodeci ga, čini ga produktivnim. On ima, kao i Blochova nada, dvostruki aspekt: afektivni i kon-

gnitivni. Njegova funkcija se ne sastoji u tome da se devalvira sadašnjost nego da je se odriješi, osloboди postavljajući je na rukovodeću poziciju. To ide nasuprot vjeri u homogeni i kontinuirani progres koji lako prelazi preko ove ili one povijesne nezgode skrećući pogled s žrtava s leševa, sadašnjosti, s osjećaja, znanosti i odvajnost sadašnjosti.

Walter Benjamin je rekapitulirao elemente svoje koncepcije povijesti u jednom složenom, napregnutom komentarju Kleeeovom Angelus-u Novus-u. On vidi u toj slici, koja je bila zaštitni znak njegove vlastite misli, andela povijesti, novog andela koji se uzdiže prema budućnosti, razrogačenih očiju, razjapljivenih usta, glave okrenute prema prošlosti, prema zemlji. Tamo gdje mi vidimo slijed dogadaja on gomila ruševina pod svojim nogama izbačena poput projektila. On bi htio popraviti, ponovno prikupiti, produbiti te ruševine ali vjetar Raja puše u njegova krišta koja je nemoguće skupiti. »Taj uragan ga neodoljivo nosi u budućnost kojoj on okreće leđa dok gomila ruševina ispod njegovih nogu raste prema nebnu. Ono što mi zovemo progresom nije ništa drugo do uragana o kojem je riječ.« Brecht, koji baš uvijek lako ne prašta Benjaminu odao je priznanje ovim tezama u svom »Dnevniku rada.«²⁶⁾

Sadašnjost se pojavljuje kod Ernsta Blocha na svom putu ka budućnosti, na putu heliocentralizacije; kod Waltera Benjamina — na povratku iz noći prošlosti koji nema ništa zajedničko s povratkom u prošlost, užasnog ali spasiteljskog pogleda, bačena u noć pobijedenih, na sve one koje je eksploatacija i tlačenje učinilo bezimenima. A taj pogled donosi obećanje istinske akcije koju utopija odvraća. Benjamin se poziva na židovsku zabranu gledanja u budućnost i zov onog srodnog komemoraciju, uspomeni. »Socijaldemokracija nalazi zadovoljstvo u tome da dodijeli radničkoj klasi ulogu onog tko će iskupiti buduće generacije. Tako joj presijeca noge, njenu najbolju snagu. Zahvaljujući takvoj školi, klasa brzo zaboravlja mržnju isto kao i volju za žrtvovanjem. Jer, obje se napajaju slikom potlačenih predaka a ne više jednim oslobođenim porijeklom.«

Ako kod Blocha mesijansko zaustavljanje trenutka otkriva nadasve jednu logiku vremenske egzistencije, kod Benjamina ono označava karakteristiku imperativne hitnosti. Jer, tendencija, da preuzmemu Blochovu terminologiju, ide »neizbjježno« ka katastrofi. Sadašnjost je pukotina u sistemu: minimalna mogućnost akcije, tih vrata, »kroz koja mesija može doći u svakom trenutku.« Više nego ikad »historijski materialist se ne može odreći pojma jedne sadašnjosti koja ne prolazi već je ukorijenjena u vremenu i upravo se zaustavlja budući taj pojam tačno definira sadašnjost u kojoj on lično djeluje na povijest.«²⁷⁾ Tu sadašnjost se nakako ne smije pustiti da prode: pad u ponor, ništa manje nego pad u progres, nije beskonačan. Na dnu se razbija. Prilika se, dakle, mora uhvatiti za glavu. Benjamin neumoljivo misli u terminima odgode, isteka roka: »Idea klasne borbe može zavesti. Ne radi se zapravo o ispitu snaže koja će odriješiti pitanje: tko pobijedi, tko pada; ne radi se o boju pri čijem se ishodu pobjednik pokazao kao dobar a pobijeden kao loš. Mislim tako znači romantičarski maskirati činjenice. Jer, pobijedila ili izgubila u toj borbi, buržoazija je osudena da se ugazi zbog unutarnjih protivurečja koja su, u toku evolucije, za nju postala smrtonosna. Pitanje se sastoji jedino u tome da se dozna da li će ona sama nestati ili će to biti djelo proletarijata. Preživljavanje ili kraj jedne hiljadugodišnje kulture zavisi o odgovoru koji se da na ovo pitanje. Povijest ignorira lošu beskonačnost svojstvenu za predodžbu dva borca koja se eventualno suočjavaju. Ono politički istinito računa samo u terminima.«²⁸⁾

Benjamin je napisao ovaj tekst u »Jednosmjernoj ulici« 1928. godine. Bloch će ga diskretno ispraviti u »Principu nade« koji piše od 1939., pod nacizmom: »Nema još noći za svaki dan niti dana za svaku noć. Čak i poraz žarko željenog dobra uključuje njegovu moguću pobjedu u budućnosti tako dugi dok ne budu iscrpljene u povijesti i u svijetu sve mogućnosti jednog drugog postojanja i jednog boljeg postajanja; sve dok stvarno moguće i njegov dijalektičko-utopijski proces ne budu zaustavljeni.« Dijalog se, ni ovog puta, ne završava.

Prevod: Kika ČUROVIĆ

- (1) Ernst Bloch u »Uber Walter Benjamin«, Surhkamp, Verlag, Frankfurt, 1968, strana 16
- (2) Ernst Bloch u »Uber Walter Benjamin«, str. 16
- (3) Einbahnstrasse (Jednosmjerna ulica), u Schriften, Frankfurt 1955 str. 571
- (4) Fragment Tehologico-politique (Teološko politički fragment), u Mythe et violence, Paris, Denoel, 1971, str. 149
- (5) Briefe, str. 217
- (6) Briefe,
- (7) Briefe, str. 229 i 232
- (8) Briefe, str. 648—9, An Alfred Cohn, 6—2—1935.
- (9) Briefe, str. 837, An Gretel Adorno, 14—12—1939
- (10) Ernst Bloch, »Revueform in der Philosophie«, u Erbschaft dieser Zeit, Frankfurt, 1962, str. 368 (Gesamtausgabe t X)
- (11) Benjamin »Zentralpark«, u Schriften, I, op. cit. str. 437
- (12) Philosophische Aufsätze, str. 256 (Gesamtausgabe, t. X)
- (13) Über Walter Benjamin, str. 16
- (14) H. H. Holz u Über Walter Benjamin, str. 62
- (15) Benjamin, Mythe et Violence, str. 37
- (16) Ernst Bloch, Philosophische Aufsätze, str. 598
- (17) Prinzip Hoffnung, Aufbau Verlag, Berlin-Est, 1954, t. I, str. 341
- (18) Prinzip Hoffnung, str. 317
- (19) Prinzip Hoffnung, str. 320
- (20) Laennec Hurbon, Ernst bloch, utopie et esperance, Paris, Editions du Cerf, 1974, str. 69
- (21) Prinzip Hoffnung, str. 342
- (22) Brecht, Ecrits sur la politique et la société, L'Ache, 1970, s. 79
- (23) Über Walter Benjamin, op. cit. str. 16
- (24) Zentralpark, u Schriften, I, str. 474
- (25) Ibid. str. 479
- (26) Thèses sur la philosophie de l'histoire, u Schriften I str. 494
- (27) Zentralpark, u Schriften, I, str. 474
- (28) Thèses sur la philosophie de l'histoire, u Schriften, I s. 494
- (29) Arbeitsjournal, Frankfurt, 1973, str. 294
- (30) Theses sur la philosophie de l'histoire u: Schriften, I s. 494
- (31) Einbahnstrasse, u Schriften, str. 554
- (32) Prinzip Hoffnung, str. 331